

Estetické osamostatňovanie ľudovej poézie a žánrová diferenciacia folklóru v preromantizme a romantizme

Príklon slovenskej literatúry k folklóru a prekonávanie klasicistických estetických postulátov je revolučným procesom vyvolaným viacerými spoločenskými faktormi. Už v druhej polovici 18. storočia prichádza postupne k zákonitej likvidácii feudalizmu a k nastoľovaniu kapitalistických výrobných vzťahov. Tento proces prebieha cez niekoľko desaťročí a je sprevádzaný hnutím národnooslobodzovacím a národnozdjednocovacím. Z Anglicka, Francúzska, Nemecka prenikajú na Slovensko cez Viedeň a cez západoeurópske univerzity myšlienkové prúdy, ktoré stimulatívne vplývajú na pokrokový život Uhorska. Formovanie buržoáznych národov v rôznych krajinách prebieha odlišne, všeobecne však možno povedať, že takmer v celej Európe sa mení vzťah k ľudu, ako k sile, ktorá sa stáva dôležitou v nastávajúcom historickom dani. Nové spoločenské sily a výrobné vzťahy si vyžadujú reformu jazyka ako dorozumievacieho prostriedku a literatúry ako formy spoločenského vedomia, aby jazyk a literatúra mohli slúžiť požiadavkám nového života na vyjadrenie jeho obsahu.

Snaha obrodíť jazyk a literatúru je nerozlučne spätá so záujmom o tvorbu ľudu, o ľudovú slovesnosť. Príklon k folklóru je podnecovaný obrodou jazyka a literatúry, ideovými zmenami, ktoré priniesli revolúcie a nové pohľady v estetike (Herder). Tak vzniká široký záujem o folklór, myslenie o ľudovej slovesnosti — folklorizmus — ktorý zasiahol i Slovensko a jeho literárny život a odrazil sa predovšetkým v hnutí slovenskej inteligencie. Jazykové hnutie na Slovensku sa prejavovalo na sklonku 18. storočia u bernolákovcov v kodifikácii spisovného slovenského jazyka. Až po ňom v prvých dvoch desaťročiach 19. storočia výrazne sa volá po všestrannej obrode literatúry, po jej zbližení so životom ľudu. Jedným prúdom v tomto umelecky a ideove revolučnom hnutí je estetická orientácia na ľudovú poéziu.

Príklon k ľudovej poézii má však za následok estetické osamostatňovanie folklóru v teoretickom myslení. Zdôrazňovanie estetických kvalít folklóru výrazne sa uskutočňuje už v prvých vystúpeniach Pavla Jozefa Šafárika, kulminuje v období romantizmu, v názoroch a v poézii štúrovcov, kedy sa už folklór sproblematizoval, vnútorne diferencoval a intenzívne včleňoval do romantickej literatúry. Folklorizmus však zasahuje všetky literárne obdobia a prechádza rôznymi peripetiami závislými od historických okolností, ktoré viac či menej vyzdvihujú význam úlohy ľudu v histórii. Nová umelecká vlna sa jasne prejavila v literárnej tvorbe národného obrodzenia, kedy už prudko stúpajúca tendencia

slovenského folklorizmu súvisí s procesom konštituovania slovenskej národnosti v novodobý buržoázny národ, ktorý účtuje s feudálnym zriadením. S folklorizmom súvisí i vzrastajúca tendencia nacionálna.

Folklorizmus tohto obdobia je uvedomelý, organizovaný a prejavuje sa v troch smeroch: v teoretickom myslení, v zberateľskej činnosti, v literárnej tvorbe. Folklór sa začína manifestačne skúmať ako samostatný jav umenia a jeho prvky a atribúty sa vedome aplikujú na literatúru. Rozširuje sa záujem o jednotlivé folklórne žánre a vypracováva sa teória ľudovej poézie.

Pokúsime sa sledovať vývin vzťahu k ľudovej epike, jej vydeľovanie od ľudovej lyriky a pokusy o jej teoretické spracovanie od preromantizmu až po sklonok romantizmu. V druhej časti si všimneme prvý dotyk folklóru s literatúrou, tie základné prvky ľudovej epiky, ktoré prešli do štruktúry romantickej poézie.

*

V druhej polovici 18. storočia folklór vstupoval do kontextu filozofie, histórie, jazykovedy i literatúry, avšak jeho podstata sa neskúmala, hoci niektoré jeho prvky prenikali do vedeckých výskumov klasicizmu a hoci literárna produkcia baroka i klasicizmu čiastočne „nadviazala styky“ s ľudovou piesňou. Pred vystúpením Pavla Jozefa Šafárika nik sa na Slovensku estetickou stránkou ľudovej poézie nezaoberal, ani Anton Bernolák, ktorý vydal zbierku prísloví v novom pravopise, ani Hugolín Gavlovič, ktorý využíval mravoučnú funkciu prísloví v diele *Valaská škola, mravov stodola*. Počiatky uvedomelého folklorizmu sú charakterizované plamennými výzvami¹ zbierať a zapisovať ľudové piesne. U Šafárika zberateľská práca nadobúda ideový význam, od klasicizmu do preromantizmu tradícia sa udržiava, mení sa iba zorný uhol. Od klasicistického delenia umenia na vyššie a nižšie sa postupne prechádza k negácii tohto delenia a teda k novej myšlienke, ktorá zrovnoprávňuje nižšie s vyšším.²

¹ Pavel Jozef Šafárik, *Promluvení k Slovanům*, Hromádkove Prvotiny pěkných umění, 1817, č. 1. Bližšie porovnaj štúdiu, Mária Dzubáková, *Pavel Jozef Šafárik a ľudová slovesnosť*. (Roky 1814—1833), sborník P. J. Šafárik, Litteraria — štúdie a dokumenty, IV, 1961, 79—118.

² V klasicizme folklór nebol preferovaný v rámci výskumu slovesnosti. Šafárikova koncepcia poézie nezodpovedá klasicistickej poézii, podobne ako nezodpovedá koncepcia Herderova. Jeho ideálom je poézia kultivovaná avšak nevyumelkovaná, spätá so životom, pričom však umelú odlišuje od ľudovej (Naturpoesie).

„Ľudová poézia je nesporne prvým vzdelávacím stupňom národa, precitnutého k povedomiu vyššieho duševného života, a od ľudovej poézie vedie cesta cez zošľachtené formy do posvätných siení tichých vážnych vied“. P. J. Šafárik, *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí*, Bratislava 1963, 97.

Linia slovenského folklorizmu 19. storočia prebieha od všeobecných otázok slovanskej ľudovej poézie ku konkrétnym problémom slovenského folklóru. „... ľudová poézia sa veru ani u jedného národa neudomácnila viac ako u Slovanov, avšak ani múzy starej Hellady a Ríma nehanbili by sa i so svojim Homérom a Horáciom za nejedného staršieho alebo novšieho slovanského pevca.“ P. J. Šafárik, *Dejiny*, 1. c. 97.

Prvky slovanskej jánošíkovskej piesne aplikované na individuálnu básnickú tvorbu dáva do ideového kontextu slovanského, napríklad v básni *Slavení slovanských pacholků*. (P. J. Šafárik, *Slavení slovanských pacholků*, P. J. Šafárik, *Básnické spisy*, zv. I. Vydal Ján Vilikovský Bratislava 1938, 20.)

V estetickom myslení dochádza v druhom desaťročí 19. storočia k revolučnému zlomu, keď v slovenskej literatúre prvýkrát sa ľudová poézia vyzdvihuje ako samostatný jav umenia, ktorému sa svojimi kvalitami nevyrovná vtedajšia klasicistická poézia. Tento demokratizačný prúd sa ďalej rozvíja a vyúsťuje v romantizme do idealizácie až absolutizácie ľudovej poézie. Sféra ľudovej slovesnosti sa teda postupne zrovnoprávňovala so sférou literatúry.

Myšlienka o estetických hodnotách ľudovej poézie bola Šafárikom postavená teoreticky, no k podrobným rozborom folklóru, jeho umeleckej špecifikosti sa ešte nepristúpilo. Konštatovali sa iba určité všeobecné vlastnosti ľudových piesní, na analýzu sa pozornosť sústredila až neskôr. Ukázalo sa však, že nie je všetko umelecké, čo sa pod pojem ľudovej slovesnosti zahrnuje; pojem estetického v ľudovej poézii sa postupne spresňoval.³ V tomto prúde bolo podstatné preklopenie rozporu v umeleckom hodnotení umelej a ľudovej slovesnosti. Pre literárnu tvorbu, pre literárnu vedu a folkloristiku z toho vyplynuli vážne dôsledky.

Vplyv myšlienok Herdera na európsky folklorizmus bol všeobecne uznávaný a hlboko prenikol i do slovenského literárneho vedomia. Estetika a teória ľudovej poézie, vypracovaná Johannom Gottfriedom Herderom⁴, stala sa medzníkom v estetike a základom teórie folkloristiky. Jeho myšlienky v mnohom usmerňovali slovenský preromantizmus i romantizmus, orientáciu na ľudovú poéziu a skúmanie jej podstaty. Estetické myslenie pred Herderom nepočítalo s folklórom ako s umením rovnocenným s tvorbou literárnou, hoci ľudová slovesnosť, definovaná ako „prvotné umenie“, „ľudové tradície“, „naivné umenie“, nachádza uplatnenie tam, kde sa kriticky reagovalo na dvorskú kultúru, kde sa zisťovalo autorstvo Iliady a Odysey, niektoré prvky Biblie a Shakespearových hier.⁵

³ Kritický prístup Šafárika k hodnote ľudových piesní odráža sa napríklad v jeho korešpondencii s Jánom Kollárom, uverejnenej v ČČM 47, 1873, 123. V názoroch Šafárika začína sa estetická diferenciácia a žánrová diferenciácia ľudovej piesne v *Pisních svět-ských lidu slovenského v Uhřích* I, 1823 v delení na lyrické, elegické, alegorické a satirické, rozprávky, balady a romance.

V romantizme sa táto diferenciácia prehlbuje a rozširuje. Je potrebné poznamenať, že termín „folklór“ ako taký Šafárikovi známy nebol a nemohol byť. Používa sa iba od polovice 19. storočia (Thompson). Pred romantizmom sa všeobecne na označenie ľudovej slovesnosti používali termíny: „prvotné umenie“, „umenie nevzdelaných vrstiev“, „naivné umenie“, „Naturpoesie“ ap. Herder prvý používa termín Volkspoese a Volkslied. U Šafárika možno nájsť viacero termínov na označenie ľudovej piesne a slovesnosti vôbec, ako národné písne, národné zpevy, umění lidu, poesie lidu, národoslovná literatúra, národné podání. Významove sa však tieto termíny úplne nekryjú.

⁴ Johann Gottfried Herder (1744—1803), nemecký osvietený filozof, ktorého práce tvoria základ folkloristiky. (*Stimme der Völker in Liedern, Fragmente über die neuere Deutsche Literature* atď.)

Niektoré údaje o Herderovej filozofii a estetike som čerpala z prác: J. G. Herder, *Vývoj lidskosti*, Praha 1941, strán 469, V. E. Gusev, *Problemy folklora v istorii estetiki*, IAN SSSR, Moskva—Leningrad 1963, 88—103. Niektoré state z práce: Gene Bluestein, *The „Herders Folksongs Ideology“*, Southern Folklore quarterly 1962, č. 2, 137—144. (Rkp. preklad Z. Bothová) Robert Reinhold Ergang, *Herder and the Foundations of German Nationalism*, New York 1931.

⁵ Napríklad anglickí osvietenci, ako Edward Young, Thomas Blackwell, John Brown; Francúzski osvietenci, ako Montesquieu, Diderot, Rousseau; nemeckí osvietenci Herder a Lessing.

Herder v snahe riešiť krízu nemeckej literatúry ovplyvňovanej antikou a francúzskou kultúrou pristupuje k živej slovesnosti ľudu, k poézii, v ktorej nachádza realizáciu triády: čin, vzruch, cit a vyhlasuje ju za jediný prameň schopný obroditi literárnu tvorbu. Také zásadné prevrstvenie názorov v estetike vyžadovalo si riešenie základných úloh, vyplývajúcich z ľudovej poézie, z jej podstaty a postavenia v živote i v umení. Herder túto problematiku načrtol a v mnohom i podrobne rozpracoval. Tak sa zrodila teória ľudovej poézie, založená na historickom a analytickom štúdiu, ľudová tvorba začala sa kriticky hodnotiť a chápala sa ako súčasť jednotnej kultúry ľudstva, kde rozdiel je iba v stupňoch vývinu. Pre skúmanie ľudovej poézie bol tak stanovený konkrétny program, položená otázka si naliehavo vyžadovala odpoveď.

Ľudová poézia ako výraz bezprostredného citu, zážitku, vzruchu, improvizácie dostávala sa v estetike vysoko nad dobovú poéziu poznačenú vyumelkovanosťou reči a strojenosťou citov. Oceňovala sa jej funkčnosť, teda priame pôsobenie na človeka v každom ohľade, teda aj jej komunikatívna stránka (aby sa počúvala, spievala, rozširovala). Rozoberali sa jej vlastnosti, melódia, rytmus, dramatickosť, improvizácia, variabilita. Za ľudové sa považovalo to, čo vzniklo uprostred ľudu, z jeho potrieb, z jeho života. Takto chápaný pojem ľudovosti sa dlho traktoval.⁶

Herder vystupoval apologeticky v polemike s Percym a Macphersonom, ktorí folklór síce zapisovali a oceňovali ako dokument minulosti, avšak nedávali ho do jednej roviny s literárnou tvorbou, s produkciou privilegovaných tried.⁷ Herderov humanizmus a demokratizmus prenikli estetické a filozofické myslenie Európy a jeho snaha vytvoriť jedinečnú a charakteristickú literatúru nachádzala pendant v snahách literátov a filozofov iných národov. Jeho teória ľudovej piesne sa zovšeobecňovala a prenášala do iných literárnych pomerov. Jeho vysoké oceňovanie Slovanov a ich ľudovej poézie povzbudilo preniklo do myšlienok slovenského preromantizmu a romantizmu. Demokratizácia jedného prúdu estetiky stáva sa teda európskym javom.

Herderove myšlienky vplývali podnetne na slovenské literárne úsilie. V prvej polovici 19. storočia ľudová lyrická pieseň, ktorá sa prevažne kryla s pojmom ľudovej poézie, mala už za sebou bohaté zberateľské tradície a teoretické zázemie, vypracované Herderom, Lessingom, Schellingom, Kantom a v slovenskom preromantizme sa sústreďovali na ňu zberateľské i teoretizujúce úsilia. Iba postupne sa prechádza od lyriky k epike, a to predovšetkým v zberateľskej práci. Od ľudových piesní pristupuje sa k rozprávkám, od rozpracovávania otázok ľudovej lyriky k otázkam ľudovej epiky, rozprávky. V romantizme sa už primerane k žánrovej diferenciácii literatúry diferencuje i ľudová slovesnosť. Jej problematizácia súvisí s viacerými okolnosťami: zblíženie sa s ľudom, väčšie znalosti o ľude, európsky folklorizmus, literárna prax, špeciálne teórie slovenských romantikov o úlohe slovenskej poézie a o postavení ľudovej poézie v živote i v literatúre. Na širokom pláne sa zachytáva rozprávka fantastická, ktorá čiastočne substituuje národný hrdinský epos.

Na Slovensku sa teda od intenzívneho záujmu o ľudovú pieseň prechádzalo k intenzívnemu zapisovaniu ľudovej rozprávky, pričom pieseň zostáva naďalej posilňovaná tradíciami i potrebou literatúry. Uvedomelý vzťah k folklóru sa na Slovensku realizoval v troch vývinových fázach.

⁶ Napr. Čelakovský. (Porov. *Dejiny české literatury* II, Praha 1960, 289.)

⁷ Gene Bluestein, 1. c.

Styčné body tohto trojfázového prístupu k folklóru nachádzame v dosť vyhrajenej podobe u P. J. Šafárika. Sústredil sa na zberateľskú prácu, no zreteľné sú aj náznaky teórie ľudovej poézie a začleňovania jej prvkov do vlastnej básnickej tvorby. Venoval sa predovšetkým ľudovej piesni, teda útvarom veršovaným, v čom možno vidieť určitý vplyv klasicizmu, ktorého estetika všeobecne uprednostňovala útvary konvenčnej básnickej podoby, teda veršované pred neveršovaným. No zároveň možno vidieť i to, že ľudová pieseň bola umeleckým odrazom života ľudu a svojimi estetickými hodnotami mala a mohla obrodíť umelú klasicistickú poéziu. Tento príklon bol usmerňovaný nie potrebami ľudu, ale potrebami literatúry vytvárajanej tzv. vyššími vrstvami. Šafárik zrovnoprávnil poéziu ľudovú s umelou. V tomto zmysle je s ním nerozlučne späté meno Kollára, Palackého, Benediktiho. Vysoké oceňovanie⁸ ľudovej poézie vstupuje tak do vedomia preromantikov a romantikov, ktorí už zdôrazňujú spoločenskú zaangažovanosť literatúry na živote a záujmoch ľudu.

Šafárik a Kollár boli nepriaznivými okolnosťami prinútení pristupovať k folklóru apologeticky, čo medziiným znamená, že klasicizmus folklór zaznával. Nebola to závideniahodná situácia napríklad pre Jána Kollára, ktorý obhajoval ľudovú poéziu i pred útokmi cirkevných hodnostárov. Nevhodné okolnosti sťažovali rozvoj a široké rozpracovávanie otázok folklóru a brzdili vývin jeho teórie. I napriek ťažkostiam v oblasti ľudovej slovesnosti urobilo sa kus obdivuhodnej práce, najmä, keď si uvedomíme skutočnosť, že sa na folklór pozeralo v tých časoch „zhora“ a zdôraznením estetických stránok ľudových piesní malo sa zamedziť znevažovaniu folklóru.

V čom sa vlastne konkrétne prejavil revolučný zvrät v estetickom myslení? Pavol Jozef Šafárik v známom *Promluvení k Slovanům* vyzdvihuje „milostnosť“ a „prostotu“ ľudových piesní ako estetické kategórie ľudovej poézie. (Hrdinské piesne južných Slovanov porovnáva s Homérovými eposmi, zdôrazňuje skutočnosť, že i Herder a Goethe sa nadchýnali ľudovými piesňami a že už Tablic vystihol spevavý charakter slovenských piesní.) Ale najdôležitejším momentom bolo to, že ľudovú pieseň hodnotí ako takú, ktorá „pravidlá estetiky, jak náleží, z hlavy vybiže...“⁹ Tento Šafárikov impulz vznikol vo vhodnej dobe a situácii a našiel veľký ohlas v jednom prúde estetiky, kým druhý sa ešte stále a dosť dlho uberal po línii klasicizmu.

Na rozdiel od klasicizmu, ktorý v ľudovej slovesnosti striktné vyzdvihoval starobylosť a jazykové momenty, preromantici pristupujú k folklóru zo širšieho hľadiska estetiky, myšlienky slovanskosti, národnosti, etnografie, psychológie a z aspektu jazykových požiadaviek. Vo folklorizačnom prúde je dôležitá i otázka národnej mytológie.

Ján Kollár sa pokúša o umelecký rozbor ľudových piesní uverejnených v *Národných spievankach* a vytvára tak dobový dokument o poetike a štylistike ľudovej piesne.

Vo vzťahu k folklóru a jeho využívaní vo vedeckej linguistike Šafárik je blízky klasicistom (Dobrovský), v transformácii folklórnych prvkov do individuálnej poézie predchádza snahy romantikov. Zatiaľ čo Kollárova básnická tvorba výrazne

⁸ Pozri P. J. Šafárik, *Bibliografický přehled sbírek slovanských národních písní*, ČČM 1838, 546. Národné básnictvo podľa neho nemá „úказu v novoeurópskej literatúre“. Porovnaj tiež *Počátkové českého básnictví obzvláště prozodie*, 1818.

⁹ P. J. Šafárik, *Promluvení k Slovanům*, Prvotiny 1. c., č. 1.

obchádza folklórne pramene, jeho názory na jazykovú, mytologickú (predovšetkým!) a poetickú stránku folklóru signalizujú romantické koncepcie.

Estetické názory na ľudovú poéziu podkladal Ján Kollár konkrétnymi slovesnými rozbormi. V slovenskej literatúre bol to prvý pokus tohto druhu a jeden impulz pre teóriu poézie, spracovanú až romantikmi. Ľudová rozprávka však vystupuje v *Národných spievankach* ojedinele iba v niekoľkých stručných zápisoch (a vo vyslovení požiadavky na jej zbieranie a zapisovanie). Ján Kollár sa viac zamerával na otázky slovenskej mytológie, avšak nekriticky. Zbierky ľudových rozprávok sa rozširujú až v romantizme u štúrovcov. Zároveň sa hlási k slovu teória ľudovej epiky, ktorá je súčasťou teórie literatúry. K jej vypracovaniu prispeli L. Štúr, Janko Francisci, Pavol Dobšinský, Peter Z. Hostinský, V. Pauliny-Tóth a niektorí iní.

Folklorizmus ešte nezasiahol všetky oblasti estetiky, neprejavil sa ani u Karola Kuzmányho, ktorý do svojej básnickej tvorby už včleňoval prvky folklóru, v estetických názoroch však uviazol prevažne na pozíciách klasicizmu, o čom svedčí aj jeho traktát *O kráse*,¹⁰ kde básnická sústava nepočíta s útvarmi folklóru a s podstatou ľudovej poézie. Nemožno poprieť skutočnosť, že ľudová pieseň zohrala určitú úlohu i v diele Jána Hollého, ktorý folklór zapisoval pre *Národné spievanky*.

V českej literatúre Josef Jungmann zaraďuje niektoré piesňové folklórne útvary do svojej *Slovesnosti* (1846) a predstavuje ich pod heslom *Popevky* spolu s básňami Langeru a iných autorov. Ľudová poézia postupne preniká do antológií literatúry a najskôr *Slovesnosť* v tomto smere pôsobila stimulatívne. Aj Emil Černý uvádza do *Slovenskej čítanky* ľudovú pieseň pod heslom *Žalospevy* (elégie) a *Ballady*.¹¹ Ľudová rozprávka sa ešte vo výberoch nereprezentovala, čoho príčinou je najskôr pretrvávajúce piesňovéj tradície z období pred romantizmom a zdôrazňovanie jej primárneho významu pre literárnu tvorbu.

Krátke ľudové epické útvary (porekadlá, príslovia, úslovia, hádanky) našli ocenenie už u Aristotela a Herdera. Aj Jungmann sa opiera o Herderovo hodnotenie a definície.¹² Slovenské príslovia a porekadlá sa zapisujú od druhej polovice 17. storočia, ich význam vyzdvihuje Kollár, Hamuljak a romantici zvlášť. Slovenský romantizmus ich však teoreticky nepodchytil.

*

V romantizme sa v estetickom myslení ľudová poézia úplne emancipovala a výrazne problematizovala.

Ľudovú epiku v teórii i v praxi uviedli do kontextu literatúry až štúrovci. Z nich prvý Ľudovít Štúr, najvýznamnejší teoretik ľudovej slovesnosti, popri teórii piesne načrtol teóriu ľudovej rozprávky. V intenciách romantizmu oceňuje poéziu ako umenie „nejdokonalejší“ a „všetkých umění vrchovisko“.¹³ Na niekoľkých stranách spisu *O národných písniach a pověstech plemen slovanských* (1853) zahrňuje už fantastickú rozprávku do pojmu poézie.¹⁴

¹⁰ Hronka I, 1836, 61—78.

¹¹ Emil Černý, *Slovenská čítanka* II, 1865.

¹² Josef Jungmann, *Slovesnost*, 1846, 22.

¹³ Ľudovít Štúr, *O národných písniach a pověstech plemen slovanských*, Praha 1853, 7.

¹⁴ Tamže, 135—146. Za podstatný znak básnictva pokladá sa všeobecne v romantizme

Nemožno obchádzať skutočnosť, že tak ako slovenský preromantizmus čerpal z Herderovej teórie ľudovej poézie a z ideológie ľudových piesní, slovenský romantizmus sa dal uniesť Heglovou estetikou a najmä myšlienkami o substancii poézie. Pritom romantici naďalej nadväzujú na Herdera v origináli i v pretlmočení slovenskými preromantikmi.

Ako sa javia otázky ľudovej epiky v názoroch Ľudovíta Štúra, Pavla Dobšinského a iných slovenských romantikov?

Ľudovít Štúr v *Prednáškach o poézii slovanskej* veľmi dôrazne oddeľuje poéziu od prózy.¹⁵ V duchu Heglovej estetiky definuje poéziu ako objatie ducha s hmotou, splynutie ducha s prírodou, ako najvyšší a posledný stupeň umenia. Hegel videl vrchol rozvoja umenia v antike, pre romantikov vôbec a teda i pre štúrovcov však antická poézia bola jedným stupňom vo vývine umenia, ktoré vrcholí v romantizme. Pre romantikov ľudová poézia stala sa ideálom umenia, Hegel sa k nej stavia kriticky a hodnotí ju ako najnižší, vlastne prvý stupeň vo vývine poézie.¹⁶ Európsky romantizmus idealizujúceho prístupuje k ľudovej poézii (Naturpoesie), vyskytujúcej sa vo forme piesní (Lied) a rozprávok (Märchen). Táto romantická orientácia sa spája s Herderovým duchom človečenstva (Humanität) a Heglovým duchom národa (Volksgeist). Heglove myšlienky si štúrovci svojrázne pretvárali v duchu vlastných intencií a dobovej atmosféry, čo vlastne už zapadá do širšieho rámca ich koncepcie poézie.

Ľudovít Štúr v spise *O národných písních a povestech* plemen slovanských rozoberá substancielne znaky ľudovej poézie, na širokom pláne si všima jej obrazotvornosť, vnútorné predstavy, fantastičnosť. Z pozícií romantizmu prístupuje k prirodzeným vlastnostiam ľudovej poézie (ústny charakter), hľadá špecifickosť slovenskej ľudovej piesne a overuje ju na konkrétnych rozboroch. Jeho prístup k piesni je skôr herderovský, základ myšlienok o vývinových formách poézie vôbec je heglovský. Treba si ďalej všimnúť, že Štúrove rozboru piesní v porovnaní s Kollárovými v *Národných spievankach* sú už podstatne zložitejšie, z hľadiska teoretického vyspelejšie, ideove posunuté do atmosféry romantizmu. Štúrova básnická sústava počíta s ľudovou piesňou v tej rovine, ktorú si udržiava romantická umelá poézia a v ktorej duch prevyšuje nad hmotou.¹⁷

Ľudová fantastická rozprávka počítala sa do básnictva epického, v ktorom za hlavný moment sa podľa dobových názorov pokladal dej, jednota epického deja a postavenie hrdinu, cez ktorého sa dej realizuje. Princípy epického básnictva rozvádzali vo svojich dielach o estetike už Aristoteles, Lessing, Herder, Hegel a iní. Štúrovci sa teda mohli oprieť o teoreticky vyspelé diela; na overovanie teoretických myšlienok okrem antických eposov poslúžili im ľudové rozprávky, ktoré slovenský romantizmus pokladá za výrazný produkt básnictva symbolického. Štúr vysoko vyzdvihuje ich umeleckú stránku a starobylosť a stavia ich nad ľudové piesne. Pri konfrontácii Heglovej básnickej sústavy a slovenských romantických teórií o poézii vôbec a o ľudovej zvlášť, mohli by sme objaviť protirečivé momenty, ktoré vyplývajú z dvoch rôznych mysliteľských koncepcií,

znázornenie ducha v predmete, v prírode. Je to jedna z podstatných čít slovenského romantizmu. Spojenie ducha s hmotou platí i pre ľudovú poéziu. (L. c. 7.)

¹⁵ Ľudovít Štúr, *Prednášky o poesii slovanskej*, Orol 1875, 136 a n.

¹⁶ J. G. F. Hegel, *Kurs estetiky*, Moskva 1869, tretia kniha, s. 18 an.

¹⁷ V protiklade s „prózou“, v ktorej je „vypočítanie predmetov, pomyslov a všetkého podľa kategórie vonkajškovosti, jakosti, času“. Ľudovít Štúr, *Prednášky*, 1. c. 136.

Heglovej a Štúrovej (Hegel filozof — Prušiak, Štúr vlastenec — Slovan, Hegel-klasicista, Štúr-romantik). V tomto protirečení sa koncentrujú určité snahy, na jednej strane u Hegla, na druhej strane u slovenských romantikov. Zdôrazňovanie starobylosti slúžilo štúrovcom ako dôkaz o národnom živote v minulosti. Hegel bol neúprosný k národom, ktoré nemali epos alebo dramatickú poéziu, pokladal ich za polobarbarov a za „odsúdené na ustavičný zápas a na krátku existenciu.“¹⁸ Slovenskí romantici preto uprednostňovali Herderovu filozofiu, jeho myšlienky humanity a demokratizmu; najmä však jeho teórie o budúcnosti Slovanov.

V estetickom myslení Ľudovít Štúr rozšíril pojem poézie o neveršované útvary ľudových rozprávok a ľudovú slovesnosť diferencuje umelecky i žánrove, pričom pozornosť upiera predovšetkým na poetické útvary a na ich umeleckú stránku. Poézia ľudová a umelá vystupujú v romantizme ako dve umelecky rovnocenné sféry slovesnosti, aby zároveň splynuli do pojmu literatúry národnej. V porovnaní so slovenským preromantizmom pohľad na ľudovú rozprávku je vyspelejší a zložitejší.

Z folklórnych žánrov životne najpresvedčivejšia bola pieseň, ktorá progresívne vplývala na rozvoj literatúry nového typu, a preto romantici vo svojej tvorbe využívali všetky jej komponenty. Nestalo sa tak s ľudovou epikou, ktorú umelecky jednoznačne nepochopili a tvorivo nevyužili. Z jej žánrov sa v estetike a v zberateľskej práci uprednostňuje predovšetkým fantastická rozprávka, v literárnej praxi povest a krátke útvary, ako príslovia, porekadlá a úslovia, a samozrejme epická pieseň, v ktorej sa hľadajú súvislosti s dejinami.

Pokúsime sa rekonštruovať teóriu ľudovej epiky v slovenskom romantizme. Jej bázu vytvárajú diela: Ľudovíta Štúra *Prednášky o poesii slovanskej, O národných písních a povestech plemen slovanských* (1853); Janka Francisciho *Úvod k zbierke Slovenskie povesti* (1845), Augusta Horislava Škultétyho a Pavla Dobšinského *Úvod k Slovenským povestiam* (1858—61); Pavla Dobšinského *Úvahy o slovenských povestiach* (1871), Petra Kellnera-Hostinského *Stará viera a nauka slovenská* (1871), V. Paulinyho-Tótha *Slovenskie bájeslovie* (1871). Ako dobový dokument teoretizovania v oblasti ľudovej slovesnosti môžu poslužiť niektoré články Janka Kalinčiaka, Pavla Hečku, Andreja Trúchleho-Sytnianskeho a iných.

Problémy teórie ľudovej epiky v slovenskom romantizme javia sa nám v štyroch základných okruhoch: 1. Mytologizovanie na základe rozprávok. Je v ňom niekoľko vrstiev. 2. Aktualizácie rozprávkových prvkov a situácií. Hľadanie alegórií národného života. 3. Rozprávka ako prameň histórie. 4. Estetické názory na ľudovú epiku, dobové pokusy analýzy.

Názory na ľudovú poéziu v slovenskom romantizme už vysoko presahovali nad okridlené heslo preromantikov, vyslovené Jánom Kollárom: „Národní písně, rozprávky, pořekadla, hry, obyčeje, a vůbec všechno, co z národu vychází, jsou nejlepší škola na něm vzdělanosti.“¹⁹ Tento herderovský prístup k ľudu a k jeho kultúre sa v romantizme všestranne rozvil až k idealizácii a absolutizácii hodnôt, ktoré vytvoril ľud vo svojej poézii. Zároveň s ním sa vydělila ľudová poézia ako samostatný jav umenia s plným nárokom na život a nadobudla rovnocenné

¹⁸ J. G. Hegel, I. c. 19.

¹⁹ Ján Kollár, *Národné spievanky* II, 1835, 493.

postavenie s cstatnou literatúrou. L. Štúr to potvrdil slovami: „Básnictví, jak strojené tak prstonárodné jest uměním...“²⁰ Paralelne s týmto vysokým oceňovaním ľudovej poézie prebieha proces žánrovej diferenciacie vo vnútri folklóru, vedľa ľudovej lyriky vystupuje už ľudová epika a záujem o dramatické prvky v ľudovom básnictve.

Oceňovanie ľudovej poézie v romantizme však už nebolo celkom jednoznačné, hoci básnikov romantizmu spája spoločná snaha preniknúť do podstaty ľudovej poézie. A tu kdesi pri tomto prieniku do umeleckosti ľudovej slovesnosti nastáva ďalšia diferenciacia estetickéj tendencie, orientovanej na ľudovú poéziu. Je to kritický pohľad na absolutizáciu Štúrových estetických postulátov a na idealizáciu ľudovej poézie. Autorom tejto novej umeleckej pozície bol Janko Kalinčiak, triezvo až realisticky sa pozeral na ľudovú poéziu (azda tým chcel zároveň čeliť nekritickému vynášaniu poézie nad prózu, ktorá sa stala doménou jeho umeleckej činnosti). V mnohom sa teda rozchádzal s názormi Ľudovíta Štúra, ktorému zazlieval, že chce mať za každú cenu „vedu a umenie slovanské“²¹ hotové, a že ich hľadá tam, kde nie sú. Kritizuje Štúrom autoritatívne postavený estetický princíp, absolutizáciu poézie slovanskej a idealizáciu ľudovej poézie. Podľa Kalinčiaka ľudová slovesnosť „vždy musí byť základom umenia národného, ale preto nikdy nie je umením“.²² Pre básnictvo vyžaduje najvyššiu dokonalosť, avšak kritizuje Štúrovu myšlienku o preceňovaní slovanskej poézie, o jej úlohe spasiteľa literatúry. Pretváranie folklóru v literatúre vyzdvihuje veľmi vysoko. Kto dokáže spojiť poéziu ľudovú s umelou je pre neho „magnus Apollo“.²³ V tomto zmysle medzi Štúrom a Kalinčiakom nebolo rozporov. Kalinčiak podobne ako Ľudovít Štúr hodnotí ľudovú rozprávku a dáva ju do jednej umeleckej roviny s ľudovou piesňou. Svoje kritické stanovisko k ľudovej poézii však nikde bližšie nerozvádza. Môžeme však vidieť bezprostrednú reakciu na Štúrovu absolutizáciu ľudovej poézie v spise *O národných písních a pověstech plemen slovanských*, ktorý Kalinčiak prekladal do češtiny. V jeho ohlase možno vidieť i intuitívny pokus o diferenciaciu umeleckosti ľudovej slovesnosti a literatúry, pokus o zrovnoprávenie poézie s prózou.

Záujem o ľudovú epiku a o jej problematiku podporovali preklady ukážok z folklóru iných národov. Bohuslav Nosák-Nezaňudov prekladá z Eddy, Dobšinský zo spevov Ossianových, Kalinčiak z fínskej poézie, Sytniansky z bulharského básnictva.

*

S akými témami, s akou problematikou sa spájali otázky ľudovej epiky a akými metódami ich slovenskí romantici spracúvali?

1. Európsky folklorizmus devätnásteho storočia sa rozvíja vo všetkých oblastiach a formách. Široký rozkmit mytologických názorov sprevádza vedeckú i literárnu činnosť. Mytologizovanie, ktoré našlo plné uplatnenie v mytologickej škole, počiatkom 19. storočia bolo iba pokračovaním tendencií spájať výskum otázok poézie, najmä eposu, s problémami mytológie. Od antickej mytológie sa prechádzalo k mytológiu slovanskej a slovenskej. Táto tendencia všeobecne

²⁰ Ľudovít Štúr, *O národných písních*, I. c. 145

²¹ Janko Kalinčiak, *O literatúre a o ľuďoch*, 1949, 96—97.

²² Tamže.

²³ Tamže.

súvisí so záujmom o folklór a o život vlastného národa; od skúmania eposu, kde sa uplatňovali mnohé názory na ľudovosť i folklórne prvky v literárnych dielach, prechádzalo sa k skúmaniu folklóru ako umeleckého prejavu národa. Problematika folklóru sa tak začala čítať konkrétne a diferencovane.

Momenty mytológie späť s epikou nachádzame už u Aristotela, u Lessinga a u Herdera, ktorý analyzuje starokeltskú Eddu a nachádza v nej prvky kosmogónie a teogónie. Podľa Herdera mytológia je zovšeobecnením toho, ako sa ľud pozerá na prírodu. Otázkami mytológie sa zaoberali mnohí myslitelia ako Kant, Schiller, Schelling, ktorý dal základy mytologickej školy. V Schellingovej koncepcii umenia nachádzame názor, že mytológia je predobrazom poézie; v mytológii vidí syntézu filozofie, vedy, umenia, náboženstva.²⁴ Wilhelm von Humboldt v práci *Aesthetische Versuch über Goethes' Hermann und Dorothea* (Braunschweig, 1882)²⁵ vychádzajúc z antického eposu vypracoval základ teórie ľudovej epiky. Gusev tvrdí, že prvý uviedol v platnosť termín teórie ľudovej epickej poézie.²⁶

Mytologickú školu, ako školu folkloristickú založili nemeckí romantici bratia Grimmovci a ich nasledovníci Kuhn, Mannhardt, Müller. Ľudovú poéziu skúmali ako odraz prvotných náboženských predstáv človeka a v takej podobe sa ich názory uchovali v diele slovenských romantikov. Mytologické prvky spolu s otázkami náboženstva vniesol do svojich filozofických názorov aj Hegel.

Mytologická škola a estetické názory nemeckých idealistických filozofov majú pre slovenský romantizmus veľký význam. No v oblasti teórie estetiky a filozofie rozhodujúce postavenie má Georg Wilhelm Friedrich Hegel,²⁷ najmä prednáškami o estetike, v ktorých rozviedol svoju koncepciu poézie a umenia.

Mytologizovanie, späť s ľudovou rozprávkou prejavuje sa v celej slovenskej literatúre devätnásteho storočia a prerastá do niekoľkých vrstiev. Rôznymi peripetiami prechádza mytologická tématika cez dielo Šafárika, Kollára, Jána Hollého k dielu Ľudovíta Štúra, Pavla Dobšinského, Janka Francisciho, Viliama Paulinyho-Tótha, Petra Kellnera-Hostinského.

Historický prístup k mytologickej látke rozprávok uplatňuje Ľudovít Štúr, Janko Francisci, Pavol Dobšinský. Uznávaná starobylosť ľudových rozprávok sa vysoko oceňuje, ba podnecuje k uvažovaniu o motívoch prvotnej animizácie, zbožňovania prírody, o jave „pretvorovania“ tzv. metamorphosis.

Dobšinský tvrdí, že rozprávky čerpajú svoju látku okrem iného i z mytológie. Teórie Dobšinského, Paulinyho-Tótha a Petra Kellnera Hostinského nesú pečať mytologickej školy, ktorá jednotlivé prvky mytológie vysvetľuje ako symboly nebeských telies. Tento postup je všeobecne platný a analógiu nachádza napr. i v diele veľkého ruského rozprávkara Afanasjeva. Slovenskí mytológovia adaptujú najmä solárnu teóriu, podľa ktorej vysvetľujú motívy rozprávok ako symboly nebeských telies. V Dobšinského Úvahách možno sa stretnúť s mnohými príkladmi aplikácie solárnej teórie, napr. dvaja bratia z rozprávky Zakliata hora symbolizujú slnko. Podľa Petra Kellnera Hostinského „...rodina slovenská je

²⁴ V. E. Gusev, *Problemy folklora*, 1. c. 116—138.

²⁵ Braunschweig 1882. Porovnaj V. E. Gusev, 1. c.

²⁶ V. E. Gusev, 1. c. 128.

²⁷ Heglova filozofia a estetika nachádza jeden svojrázny variant v slovenskom romantizme, napríklad u Štúra, Hurbana, Červenáka, Nosáka. O vzťahu Hegla k ľudovej poézii stručne sa zmieňuje V. E. Gusev v 1. c., 116—150.

odbleskom hviezd nebeských: abo obce slovenské sú obrazom sústavy nebeskej...“²⁸ Mytologizovanie v slovenskom romantizme dosahuje veľké rozmery, najmä na sklonku obdobia, kedy sa na základe rozprávkového materiálu pristúpilo k pokusom vybudovať „vedu národnú“ — čiže vedu o rozprávkach, v ktorých sa sústreďujú prvky dávneho života starých Slovákov, prvky vedy, umenia filozofie.²⁹ Mytologizovanie je vlastne podnietené silným nacionálnym cítením už nielen slovanským, ale predovšetkým slovenským. Mytológiou sa overuje dávná minulosť národa, pretože podľa dobovej teórie vznikla spolu s národom.³⁰ Nacionálny aspekt zdôrazňujú všetci slovenskí mytológovia. Estetický pohľad späť s mytologickou stránkou rozprávok zdôrazňuje i Ľudovít Štúr a Pavol Dobšinský. Ich mytologické koncepcie, podobne ako koncepcie nemeckých a ruských rozprávkárov, uviazli v nevedeckej interpretácii mýtov.

Mytologické koncepcie sú d o b o v ý m d o k u m e n t o m teoretizovania v jednej oblasti ľudovej slovesnosti, sú z á k o n í t ý m článkom európskeho folklorizmu, a podobne ako hegelianizmus, sú svojráznou aplikáciou aprioristických metód mytologickej školy v slovenskom romantizme. Metódami mytologickej školy spracúvajú sa prvky slovenských rozprávok, čím sa nadväzuje kontinuita s e u r ó p s k y m p r ú d e n í m a intenzívne vzrastá zainteresovanosť romantikov na tvorbe slovenského ľudu.

2. Okrem mytologických prvkov nachádzajú slovenskí romantici v rozprávkach alegórie národného života a národných dejov. Popolvára stotožňujú so slovenským ľudom; Janko Francisci-Rimavský vydáva ho „za zidealizovanuo individuum Slovenska“.³¹ Podobne je to aj v Dobšinského názoroch „... národ náš v povestiach týchto je sám sebe predmetom rozprávky“.³² V tejto ideologickej pozícii Popolvár — národ slovenský, stvárnovanej predovšetkým v umeleckej tvorbe črtá sa silný nacionálny akcent; viera v národnú budúcnosť a vyjadrenie neblahých pomerov v minulosti Slovákov, podľa rozprávkového princípu dobra a zla signalizuje národné i morálne víťazstvo slovenského národa. Tento postoj uplatnený predovšetkým v literárnej tvorbe vyjadroval boj a túžbu štúrovcov po lepšom živote a po národnej nezávislosti. Hrdina Popolvár sa obja-

²⁸ Peter Záboj Hostinský, *Stará vieronauka slovenská* I, 1871, 10.

²⁹ Pavel Dobšinský, *Úvahy o slovenských povestiach*, 1871, 192.

³⁰ O genéze rozprávok vznikli rôzne dohady. Slovenskí romantici ich považujú za prastaré, predhistorické a vidia v nich prvú formu sebauvedomenia ducha národa. Vznikom a vývinom rozprávok sa tu podrobnejšie zaoberať nemôžeme. Najnovšie výskumy však zaraďujú vznik slovenského fantastického folklóru predovšetkým do obdobia feudalizmu. (Andrej Melicherčík, *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*, Bratislava 1952, 63) a iné práce. Vznik niektorých motívov rozprávok sa kladie všeobecne do obdobia rodového zriadenia. (S. F. Baranov, *Russkoe narodnoe poetičeskoe tvorčestvo*, Moskva 1962, s. 143 a n.)

³¹ Pre folkloristiku nový pohľad na ľudovú rozprávku má T. Münz v práci *Od fantázie ku skutočnosti*, Bratislava 1963. Konfrontuje rozprávkový ideál s dnešnou životnou skutočnosťou. K výkladom symbolov pristupuje z hľadiska materialistickej filozofie. Rozprávky sú síce výtvorom „ducha národa“, no len v tom zmysle, že odrážajú celý kontext podmienok, v ktorých národ žije. L. c. 192. Münzov pohľad je správny, avšak neúplný. Ignoruje mytologickú školu, jej filozofické základy a aprioristické metódy pre oblasť výskumu rozprávky a teórií o nej veľmi dôležitú.

³² Janko Rimavský, *Slovenskie povesti*, 1845, V—XII.

³³ Pavol Dobšinský, *Úvahy*, l. c. 81.

vuje vedľa národného hrdinu Jánošíka ako postava, vytvorená ľudom a osudovo nezmeniteľne nesúca v sebe morálne víťazstvo.

3. Rozprávka, ako prameň histórie, dala vznik romantickému historizmu, orientovanému na folklór.

Herderov duch človečenstva (Humanität) a Heglova filozofia ducha našli tvorivý odraz u slovenských romantikov v teórii ľudovej epiky. Janko Francisci hľadá v rozprávkach „zvláštno duhu národa“. Definuje ho ako „tvárnosť, v ktorej sa celý život národa zjavuje pred svetom“.³³ Ide mu v podstate o vystihnutie národnej špecifickosti, povahy národa, ktorý sa riadi „duchom ľudstva, duchom sveta“.³⁴ Na rozprávkovom materiáli overuje sa viera v budúcnosť slovenského národa, ktorá je východiskom v hľadaní etických princípov rozprávok a skúma sa ich špecifickosť ako zdroj pre vytváranie národnej literatúry.³⁵ S historizmom súvisí filozofické hľadisko: v rozprávkach národný duch sa „v dejinnosti svojej pohybuje“.³⁶

Slovenskí romantici nadväzujú na Herderov demokraticizmus a humanizmus, na jeho teóriu o jednoliatom charaktere kultúry ľudstva, čo prakticky znamená, že medzi národmi je rozdiel iba v stupni kultúry. Herderovo vysoké oceňovanie postavenia Slovanov v histórii spájajú s Heglovou teóriou ducha národa a ducha ľudstva a so špecifickosťou národnej kultúry. Preexponované nacionálne, a pre kultúru Slovanov nepriaznivé Heglove názory, romantici ignorujú, najmä v tých častiach *Estetiky*, kde sa dotýka podstaty ľudovej poézie, kde rozoberá podmienky pre vznik ľudovej lyriky a epiky. Slovenskí romantici totiž ťažko pociťovali nedostatok ľudového eposu. Podľa Heglových názorov nedostatok eposu svedčí o tom, že národ nemal „živý“ a „plný“ dej, čiže dejiny, pretože epos sa môže vyvinúť iba na určitom stupni vzdelania a civilizácie. Nedostatok eposu je preto dôkazom barbarstva a pre také národy Hegel nevidel perspektívu budúcnosti.³⁷ Preto v teórii ľudovej poézie slovenskí romantici vychádzali viac z Herderovej estetiky, kým v teórii poézie vôbec (myšlienky o podstate poézie) čerpajú z estetiky Heglovej. Pendant k národnému eposu v slovenskom romantizme sa hľadá v ľudových rozprávkach a na ich základe sa pátra po prvkoch národnej histórie, resp. po ucelených národných dejoch. Historický prístup k rozprávkam je teda celkom odôvodnený. Okrem Heglovej filozofie, ktorá by v tejto orientácii nemusela mať primárne postavenie je tu predovšetkým vlastná národná potreba oprieť sa o národnú minulosť, čerpať z nej ideove a esteticky.

V rozprávkach sa odráža „mladistvý obrazivý duch národa“³⁸ (Dobšinský). V názoroch predstaviteľov romantizmu hľadisko historické sa preplieťa s estetickým. Problém, či možno rekonštruovať historické deje na základe rozprávok, uviedol už Pavel Jozef Šafárik v *Slovanských starožitnostiach*. Podľa neho však folklór môže pomáhať pri vykresľovaní atmosféry obdobia, udalostí, no nikdy nemôže byť čistým prameňom histórie pre svoju nepresnosť

³³ Janko Rimavský, *Slovenskie povesti*, I. c. Úvod.

³⁴ Janko Rimavský, I. c.

³⁵ Ľudovít Štúr, *O národných písniach*, I. c.

³⁶ Janko Rimavský, I. c.

³⁷ J. G. F. Hegel, I. c. 19.

³⁸ A. H. Škultéty a Pavol Dobšinský, Úvod k slovenským povestiam, 1858 až 1861, s. III—X.

a často i fantastičnosť.³⁹ Romantici si tiež riešili otázku o možnosti čerpať z folklóru údaje pre históriu. Janko Francisci prichádza k záveru, že v rozprávkach vidieť iba jednu stránku života národa, a to zriadenie domáce, spoločenské, názory umelecké, náboženské a vedecké.⁴⁰ Pod vedeckosťou tu rozumie „prvotinu prostonárodnou ponímania sveta“.⁴¹ Uznáva skutočnosť, že historické deje nemožno rekonštruovať na základe rozprávok, ktoré sú fantastické a neurčité. Analogicky sa v tomto smere vyslovil o rozprávkach i Pavol Dobšinský, ktorý hľadá v nich odraz niektorých stránok života. Kritický ohlas vzbudil pokus Samuela Reussa pomocou rozprávok zrekonštruovať konkrétne udalosti, osoby a deje v historických krajinách.⁴² Reussov zámer však stroskotal. Dobšinského pozorovania sú hodnotné tam, kde rozoberá rozprávky z hľadiska právneho, rodinného a spoločenského zriadenia. Ak si odmyslíme z jeho *Úvah* vrstvu dobového mytologizovania, niektoré postrehy z rozprávok sú cenné a majú trvalú platnosť.⁴³ Vcelku však možno povedať, že tento historický aspekt nepriniesol podstatné osvetlenie hrdinských dejov v živote Slovákov v minulosti. Rozpracovali sa iba otázky niektorých rozprávkových motívov a pozornosť sa sústredila na bohatý folklórny materiál, na jeho nehynúcu hodnotu. Metóda historického prístupu mala svoju stránku reálnu i nevedeckú, poukázala na všestranné možnosti rozvinutia problematiky folklóru, možnosti, ktoré však zostali nevyužité. Napríklad zostal nespracovaný problém historického prístupu k slovenskej mytológii a jej obraz v určitých vývinových štádiách zostal doteraz nejasný.⁴⁴

Historická orientácia čiastočne sa ubera i smerom ľudovej povesti historickej a epickej piesne historickej. Ich látky o minulosti Slovákov zodpovedajú tendenciám slovenského romantizmu a čiastočne substituujú národný epos.

4. V slovenskom romantizme sa venuje pozornosť umeleckej stránke ľudovej rozprávky, robia sa pokusy o jej analýzu a vytvára sa koncepcia ich vydávania. Ako sme už vyššie spomínali, Ľudovít Štúr uviedol problematiku ľudovej epiky do kontextu teórie poézie a načrtol perspektívu jej vývinu.⁴⁵

Otázka reči ľudovej slovesnosti je tým ohniskom, okolo ktorého sa sústreďujú mnohé myšlienky Pavla Jozefa Šafárika, Jána Kollára, Ľudovíta Štúra a zostáva ním i v obdobiach po romantizme. Výstižná, stručná a odmeraná reč ľudových rozprávok upútala Štúra i Dobšinského, ktorý vyslovil domnienku, že rozprávky pôvodne vznikali v básnickom rozmere.⁴⁶ Objavuje v nich „b á s n i c k ý r y t -

³⁹ P. J. Šafárik, *Slovanské starožitnosti* 1837, 37—57. Bližšie k problému pozri prácu: M. Dzúbáková, *Pavel Šafárik a ľudová slovesnosť*, Slovenská literatúra 1961, č. 4, 401—414.

⁴⁰ Janko Ríma v s k ý, l. c. V—VIII.

⁴¹ Janko Ríma v s k ý, l. c. X.

⁴² *Codex Revúcky B* (Alt-slavisches Sagen aus Pannonien, 1840. Rukopis AMS).

⁴³ Najmä tam, kde rozoberá motívy rozprávok, kde nazhromažďuje materiálové poznatky z hľadiska spoločenského zriadenia, napríklad kapitoly Pomery človeka k ľudstvu, Starobylosť a zachovalosť povestí.

⁴⁴ O zostavenie mytológie slovenskej sa pokúsil i Ľudovít A. Reuss v práci *Báje-slovie drevnyh Slovákov*, Revúca 1877, strán 299, rukopis v AMS. Koncom 19. storočia časopis Slovenské pohľady priniesol niekoľko ukážok z tejto práce (práca vznikala v polovici 19. storočia).

⁴⁵ Ľ. Štúr, *Prednášky o poezii slovanskej*, Orol 1877, *O národných písniach*, l. c. 1853.

⁴⁶ Pavol Dobšinský, *Úvahy*, l. c. stať *Odmeranosť a jadrnosť slov, výrazov a viet*, s. 154.

mus“ a pozostatky veršových útvarov. Jedným komponentom folklóru bola výstižná živá reč ľudu, a preto v orientácii literatúry na ľudovú slovesnosť moment jazyka ako dorozumievacieho prostriedku nemohol zostať nepovšimnutý, pozornosť bola priam podmienená potrebou obrody literárneho jazyka. Útvary ľudovej slovesnosti podrobovali sa rozborom štýlu; tieto rozborby boli jedným z východiskových bodov v estetickom prúde slovenského romantizmu, najmä vo folklorizme.

K rozprávkam sa pristupuje zo stanoviska, ktoré vyslovil Ľudovít Štúr, vyzdvihovaním ich umeleckej stránky a starobylosti. Myšlienky, obsiahnuté v rozprávkach, vyjadrujú názory o zosobnení, zbožštení prírody, v čom sa hľadajú atribúty ich veľkej starobylosti. Podľa romantika svojou starobylosťou a umeleckosťou podania prevyšujú i ľudové piesne.

Romantici v estetike i vo filozofii sa opierajú o Hegla i Herdera, hoci ich málo citujú.⁴⁷ Ľudovít Štúr v spise *O národných písních a pověstech plemen slovenských* rozoberá jednotlivé formy básnictva v intenciách Heglovej *Estetiky*. Ľudové rozprávky zadeľuje k básnictvu symbolickému a podobne ako Pavol Dobšinský, vidí v nich „prvý stupeň povedomia ducha“, stupeň „obrazivý“.⁴⁸

Ľudovít Štúr prechádza od teórie ľudovej lyriky k teórii ľudovej epiky, čo slúži ako doklad na vnútornú diferenciaciu literárnych žánrov v praxi i v teoretickom myslení. U Ľudovíta Štúra je v popredí aspekt estetický, kým u jeho nasledovateľov na sklonku romantizmu v rozprávkach sa hľadajú prvky vedy a na ich základe vyslovuje sa požiadavka vybudovať vlastnú národnú vedu. Slovenskí romantici Dobšinský, Kellner-Hostinský, Pauliny-Tóth tu svojrázne adaptujú teórie mytologickej školy. Stimulom tu bola Heglova sústava mytológie i necitovaná myšlienka Schellingova, že mytológia je prvým obrazom poézie, že z mytológie vznikla filozofia a veda.⁴⁹

V rovine ľudovej poézie porovnávajú Pavol Dobšinský a August Horislav Škultéty ľudové rozprávky s hrdinskými piesňami južných Slovanov, s maloruskými dumami a s lyrickými slovenskými popevkami. Tým ich aj umelecky vysoko zhodnotili. Nachádzajú v nich útvary blízke svojou stavbou „veselohre, činohre, trúchlohre“. Všeobecne platné estetické kritérium na ich hodnotu je, rozprávka musí byť „pekná, i mravne bezúhonná“.⁵⁰ Išlo tu v podstate o to, že v rozprávke musí byť zachovaná určitá stavba tematická i formálna, musia sa v nej rešpektovať určité postupy a etický princíp nesmie byť narušený (vždy musí zvíťaziť dobrý princíp nad zlým).

Pavol Dobšinský a August Horislav Škultéty ako prví v slovenskej literatúre pokúšajú sa o objasnenie kompozície ľudových rozprávok, o konkrétne rozborby. Tento zámer signalizoval už Janko Francisci Rimavský.⁵¹ Úvod k Slovenským

⁴⁷ V Úvahách parafrázuje Dobšinský niektoré myšlienky Herdera i Kollára o živote, povahe a budúcnosti Slovanov, najmä v kapitole Svetoveda povestí (38–45). Podľa zistenia T. Münza (l. c.) je Hostinský od Hegla natoľko závislý, že celý „svoj“ systém výkladu slovenskej mytológie delí na heglovské triády a podtriády. L. c., 191.

⁴⁸ Ľ. Štúr, *O národných písních*, l. c. 135–146.

⁴⁹ V. E. Gusev, l. c. 116–138.

⁵⁰ A. H. Škultéty a P. Dobšinský, *Slovenské povesti*, l. c. Úvod IV.

⁵¹ Janko Rimavský, l. c. Úvod. Porovnaj list Dobšinského A. H. Škultétymu dňa 22. 1. 1844 „... povesti naše sú umeňje a ňje nauki mravnosti atď. atď. musí toto šetko biť vo forme peknej, úplnej, zaokrúhlenej, slovom peknej, kde obsah forme celkom zod-

povestiam (1858—61) svedčí o tom, že zostavovatelia majú jasnú koncepciu ako rozprávky vydať, že zápasia s rozpracovaním teórie ľudovej epickej poézie (najmä rozprávky). Táto ich snaha, predovšetkým v oblasti umeleckej analýzy, nachádza pendant v Kollárových rozboroch ľudovej poézie v Národných spievankach. Dobšinský a Škultéty majú presnú predstavu o „usporiadanosti“ rozprávok, o „spôsobe vypravovania“. Všímajú si gramatické formy, reč, výrazy, figúry, dejové postupy, stereotypné začiatky, predurčenosť osudu hrdinovho, „slovanské zakončenie dramatu“ (vŕhazstvo dobra).⁵² Vydeľujú estetické kategórie ako tragicnosť, ktorá spočíva v stave zakliatia. Ľudovú obrazotvornosť, uplatnenú v rozprávkach, nazývajú kolosálnou a jej analógie nachádzajú v gréckej mytológii v tzv. metamorfosis, v „pretvorovaní“. U Dobšinského a Škultétyho už badať veľké úsilie dostať sa k podstate ľudovej epickej poézie, pričom si pomáhajú paralelami z poézie Slovanov i starých Grékov. V rozpracovávaní teórie ľudovej rozprávky štúrovcí venovali pozornosť i umelej slovesnosti, literatúre. Tak Dobšinský nachádza veľké súvislosti medzi folklórom a literatúrou, ktorá v mnohých prípadoch stvárňuje ľudovú tradíciu: „Ovíd by nikdy nebol zostavil pätnásť krásnych kníh o pretvorení, keby vopred nebol žil a zelenal sa každý lístoček ich v ústach a duchu národa rozkvetlý“.⁵³ Analógie tejto myšlienky možno nájsť ďaleko v minulosti, napr. u anglických osvietenecov i u Lessinga, Herdera, ba i u Hegla omnoho neskoršie u Maxima Gorkého.

Sklonok slovenského romantizmu je obohatený o slovenské mytologické teórie založené na rozprávkovom materiáli. V týchto teóriách nachádzame svojrázne aplikované myšlienky mytologickej školy, ktorá v Európe 19. storočia mala dlhodobé a výsadné postavenie. Nachádzame v nich dokument na adaptáciu filozofických a estetických názorov Hegla a iných filozofov. Sú dokumentom dobového myslenia, snahou odokryť umeleckú i vedeckú podstatu ľudovej rozprávky, sú materiálovým prínosom do teórie folklóru.

Metódami umeleckého rozboru, hľadaním estetických princípov v poézii Slovanov, v antike i v literatúre slovenských romantici sa pokúšali dostať k jadrú ľudovej rozprávky a vytvoriť jej teóriu.

*

V romantizme sa uskutočnilo úplné estetické osamostatnenie ľudovej poézie a zároveň začala intenzívna diferenciácia folklóru (žánrove vydeľovanie) a paralelne s problematizáciou literatúry aj problematizácia teórie ľudovej slovesnosti. S estetickým oceňovaním folklóru (zatiaľ prevažne iba poézie) prebiehal zároveň proces jeho zrovnoprávňovania s umelou literatúrou (s poéziou). Prerastanie ľudovej slovesnosti do literatúry i do teórie literatúry výrazne sa realizovalo na Slovensku v období romantizmu. Proces zintenzívňovania stykov s folklórom trval na Slovensku niekoľko prvých desaťročí 19. storočia, avšak kontakt literatúry s folklórom sa stále udržiaval v obdobiach pred romantizmom i po romantizme. Tým, že sa folklór esteticky vydelil ako samostatný jav umenia a že zberateľskou prácou sa podnietilo jeho štúdium, urýchlila sa i adaptácia jeho

povedá...“ Bližšie pozri štúdiu Cyrila Krausa, *Literárna činnosť Augusta Horislava Škultétyho*, Literárnohistorický zborník, 1952, 41—55.

⁵² A. H. Škultéty a P. Dobšinský, l. c. III—X.

⁵³ Pavol Dobšinský, Úvahy, l. c. 22.

umeleckých hodnôt do umelej literatúry. V literárnom vedomí folklór už nebol iba dokumentom, ale poéziou, umením a jeho umelecké prostriedky básnici si osvojovali a overovali vo vlastnej tvorbe.

V obdobiach pred romantizmom (klasicizmus, preromantizmus) pozornosť sa sústreďuje na ľudovú pieseň, umelá poézia využíva niektoré jej epizodické situácie. Do literárneho vedomia sa postupne dostáva zbierkami Šafárika a Kollára. Svojou konvenčnou básnickou formou zodpovedá dobovému chápaniu poézie, svojou sviežosťou, kontaktom so životom, bezprostrednosťou, citovosťou a živou rečou slúži ako vzor pre tvorbu básnikov. Vlna folklorizmu, ktorá zachvátila celú Európu, priniesla okrem intenzívneho zapisovania ľudových tradícií i snahu preniknúť k umeleckej podstate ľudovej poézie, teda už nielen zdôrazňovanie starobylosti a dokumentárnosti.

Vnútná žánrová diferenciácia vo folklóre začína sa vydeľovaním ľudovej rozprávky od piesne, epiky od lyriky. Pod dobovým termínom „povešť“ ide vlastne o fantastickú rozprávku, ktorá podľa romantických koncepcií vznikla spolu s národom, a teda siaha do ďalekej minulosti. Slovenský romantizmus sa pokúšal vypracovať jej teóriu spolu s teóriou ľudovej piesne. Povešť svojou umeleckosťou i starobylosťou v dobových názoroch romantikov prevyšovala i hodnoty ľudovej piesne. Keďže ľudová pieseň udržiavala bližší kontakt so životom ľudu a vernejšie ako rozprávka odrážala jeho reálny citový svet, v rozprávke sa hľadali dávne deje národa a prvky prastarej filozofie a vedy. Kým postupy a prostriedky ľudovej piesne využívali v celej romantickej literatúre, prvky ľudovej rozprávky prenikali iba do niektorých žánrov.

Teória ľudovej rozprávky vyvíjala sa niekoľkými smermi, a to cestou mytológie, histórie, aktualizácie hrdinov a situácií a cestou vlastnej estetiky. Vzhľadom na viaceré nepriaznivé okolnosti v jej teórii nedosiahlo sa takých výsledkov ako v teórii ľudovej piesne. Vcelku však folklorizmus na Slovensku našiel široký ohlas a nezaostal za európskym ruchom. Podstatná v tomto folklorizačnom procese je snaha dostať sa k jadrú ľudovej poézie, definovať ju, vypracovať jej teóriu i históriu a spojiť ju s umelou slovesnosťou v jednu národnú literatúru. V tomto smere slovenskí romantici dosiahli veľké úspechy.

Zusammenfassung

In der Studie „Die Aesthetische Entwicklung der Volkspoesie zur selbständigen literarischen Form und die stilistische Differenzierung des Folklores“ versucht die Autorin das Problem der Bewertung der Volkspoesie als selbständige künstlerische Ausdrucksform im theoretischen Denken der vorromantischen Zeitperiode und der Romantik zu lösen und zugleich die Epik von der Lyrik zu trennen.

Die Annäherung an die volkstümliche literarische Schöpfung, sowie auch die ästhetische Orientierung auf die Volksdichtung hin ist zumindest vom Standpunkt der damaligen Ideenrichtung aus gesehen ein revolutionärer Umschwung und eine Begleiterscheinung jener gesellschaftlicher Veränderungen, welche das Aufkommen der Bourgeoisie zur Folge hatten. (Das Streben nach nationaler Ein-

P o z n á m k a. Termín „folklorizmus“ (označenie vzťahu k ľudovej slovesnosti) sa bežne používa v sovietskej vede. Jeho autorom je Azadovskij.

heit und Wiedergeburt, der immer stärker werdende Nationalismus, demokratische Bestrebungen usw.)

Die slowakische Folkloristik trat gleich von Anfang an in drei Richtungen auf und zwar in der Sammlung und theoretischen Verarbeitung volkskundlichen Materials, als auch in der literarischen Schöpfung. Es beginnt die Erforschung des Folklores (in der vorromantischen Periode vorwiegend nur das Volkslied, während der Romantik auch schon die Erzählung und andere literarische Arten) als selbstständiger künstlerischer Erscheinungsform, deren schöpferische Elemente und Attribute in der individuellen Dichtkunst ihren Ausdruck finden. (Šafárik)

Das ästhetisch-demokratische Bestreben führte in der Romantik bis zur Idealisierung und Absolutsetzung der Volkspoesie, die schlechthin als ästhetisches Ideal aufgefasst wurde. (L. Štúr u. a.) Erst im Zeitalter der Romantik wurde eine völlige Gleichstellung der Volksdichtung mit dem Bereich der Kunstdichtung erreicht.

Das Folklore wird nunmehr im Sinne der Denkungsart der slowakischen Romantik genauer unterschieden. (Hervorhebung des Volksliedes und der phantastischen Erzählung.)

Die Theorie der Volksdichtung (Lyrik und Epik) bildet fortan einen bedeutsamen Teil der Literaturwissenschaft. Die Theorie der völkischen Epik entwickelte sich ebenfalls in verschiedenen Richtungen und fusst vornehmlich auf mythologischen und geschichtlichen Vorlagen, sowie auch auf der Vergegenwärtigung von Volkshelden und den hiermit verbundenen Geschehnissen. Diese Entwicklung nahm ihren Gang in enger Verbundenheit mit der literarischen Kultur.

Die Autorin schenkt ferner einigen vormals aktuellen ästhetischen Strömungen Beachtung (Herder, Hegel) und weist in diesem Zusammenhang auf die Tatsache hin, dass die Folkloristik in der Slowakei einen breiten Widerhall fand und hinter der folkloristischen Forschung des übrigen Europa in keiner Weise zurückstand. Den slowakischen Romantikern ging es vor allem darum, den eigentlichen Kern der Volkspoesie zu ergründen, diese zu definieren und eine Theorie des Folklores zu schaffen, um so eine Verschmelzung der Volksdichtung mit der Nationalliteratur herbeiführen zu können. Es kann füglich behauptet werden, dass auf diesem Gebiet grosses erreicht wurde.